

məqamların və amillərin nəzərə alınmasını vacib hesab edirik: dövlət maliyyə dəstəyi üçün obyektlər seçilərkən prioritet inkişaf sahələrində fəaliyyət göstərən, bütövlükdə qısa müddətdə dayanıqlı artımı və rəqabət qabiliyyətini artırmağa qadir olan innovativ yönümlü sənaye müəssisələrinə üstünlük verməlidir; dövlətin biznesə birbaşa təsir üsulları ilə yanaşı, dolaylı tədbirlərə, xüsusən də sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün vergi stimullaşdırılması alətlərinə çox diqqət yetirilməlidir; emal sənayesinin inkişafının stimullaşdırılması kontekstində vergi qanunvericiliyi ölkənin milli inkişaf strategiyasının parametrləri ilə əlaqələndirilməli, milli və qlobal iqtisadiyyatda mövcud proseslərə uyğun olaraq çevik və adekvat olmalıdır. Sənayenin inkişafı üçün vergi stimullaşdırılması geniş spektrli effektiv alətləri əhatə etməlidir; emal müəssisələrinin vergi stimullarının əsas alətləri olan sürətləndirilmiş amortizasiya sxemlərinə, investisiya vergisi kreditinə və s. diqqət yetirilməlidir.

Bunlarla bərabər, hesab edirik ki, bir qrup vergi stimullaşdırma alətləri emal sənaye sahələrinin inkişafına və məhsul istehsalının artırılmasına əlavə imkanlar yarada bilər: vergi stimullaşdırılmasının iqtisadiyyata təsirinin monitorinqi mexanizminin olması onların səmərəli tətbiqinə şərait yaradan amillərdəndir. Bu, vergi stimullaşdırılmasının tətbiqi ilə bağlı konkret nəticələri və onların tətbiqi zamanı iqtisadiyyat və büdcə üçün iqtisadi nəticələri müəyyənləşdirməyə imkan verir, digər stimullaşdırma alətlərinin hazırlanmasını, onların icrasının aşkarlığını və şəffaflığını asanlaşdırır; modernləşmə üzrə stimulların səmərəliliyinin yüksək olmasının səbəblərindən biri bu stimulların müəyyən şərtlər çərçivəsində verilməsidir. Belə olan halda güzəşt alan müəssisə məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, həcmnin və ya ixracının artırılması üzrə öhdəlik daşıyır və bu onun məsuliyyət hissini artırır; pul-kredit, valyuta və sənaye siyasətinin həyata keçirilməsi fiskal stimullara modernləşmə proseslərini həyata keçirmək və səmərəli nəticələr əldə etmək imkanı verir. Bu islahatların həyata keçirilməsi səlahiyyətli dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. URL: <https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi> .

3. Azərbaycanın statistik göstəricilləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 752 s.

БАСҚАРУ ЕСЕБІНДЕГІ БЮДЖЕТТЕУ

*Альжанова А.З., э.ғ.м., аға оқытушы
Л.Б.Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты*

Бюджет - жорамалданған әрекеттерді орындауға дейін жасалатын қаржылық құжат болып табылады. Осы әрекет болашақ қаржылық операцияның болжамы ретінде саналып, содан соң ол бюджеттеу кезеңіне өтеді. Басқару есебіндегі бюджеттеуді жоспарлау процесі деп түсіндіріледі. Жоспарлау процесі бақылау процесімен тығыз байланысты. Жоспарлау мен бақылау ұйымды басқарудың ең қажет атрибуттары болып табылады.

Бұл кезде басқару деп белгіленген жоспарға сәйкес, ұйымның өз мақсатына жету үшін жасалатын қызметтің қамтамасыз етілгенін айтады. Басқарудың кейбір жекелеген түрлерін, яғни олардың нақты мазмұндылық қызметін практиктер мен теоретиктер әртүрлі бағалайды.

Жалпы алғанда шешім қабылдау процесін, еркін қалыптасатын процесс іспеттес, болашақпен байланысты жасалатын жоспарлау процесі ретінде қарастыруға болады. Осыдан, жоспарлауды кең мағынада қарастырсақ, онда ол болашақтағы оқиғалармен байланысты болатын басқарушылық шешімдерін жүйелі түрде дайындау негізінде қабылданатындығын білдіреді, ал оны шұғыл мағынада ұғынатын болсақ, онда ол болашақтағы оқиғаларды анықтаумен байланысты, тек ағымдағы шаралардың болашақтағы шешімдерімен үлесімді дайындалғанын көрсетеді [1, 244б].

Жоспарлаудың басты мағынасы ол жұмыстың тиімділігі мен өнімділігін арттырудан тұрады, ал олар өз кезегінде мыналар арқылы жүзеге асырылады:

- ұйымдағы барлық оқиғаларды үйлестіру және мақсатты бағдарлау;
- тәуекелділікті анықтау және олардың деңгейін төмендету;
- бөлшектеу, демек соның арқасында процестерді оңайлату;
- өзгеріске бейімдеу, икемділігін арттыру.

Сондықтан біз бюджетті басқаруды интеграция мен координация тұрғысынан қарастырамыз. Координация - бұл белгіленген мақсаттарға жету үшін ұйымның функциональды бөлімшелері мен цехтары бойынша, өндірістің барлық факторларын теңгеру және олардың қолайлы жағдайын тауып алу. Координация тұжырымдамасының байымдауынша, мысалы, жабдықтау бөлімі өзінің жоспарларын өндірістік қажеттіліктермен интеграциялайды, ал өндірісті басқару бөлімі болса, олар құрал-жабдықтардың пайдалануын және персоналдардың тұтынуын жоспарлау үшін сату бюджетімен байланыстырады. Ұйым басшыларының мүдделері менеджерлердің мүдделерімен қақтығыспауын қадағалап отырады. Өйткені, жоспарлау жүйесі жаңа көкжиектерді түсінуге және өндірісті ұлғайтуға, сәтсіздіктерден сақтануға көмектеседі. Одан басқа да, бюджеттелетін қызметтер ұйымның тұтас жылдық циклін қамтуы мүмкін, бұл жерде басшы жаңа жылдың бюджетін үйлестіреді және талқылайды, содан соң ұйым ішіндегі әртүрлі бөлімдердің, топтардың және цехтардың нақты өнімділік көрсеткіштерін қадағалайды. Бұл жыл сайынғы қайталанатын процестің жиынтық шоттары емес, керісінше, ақша қаражаттарының қозғалысын және міндеттемелерге тиесілі тоқсан сайын, тіптен ай сайын қажет бюджеттерін жасауға бағытталған іс-әрекеті. Демек, жоспарлау ұйымды басқарудың бірінші кезектегі технологиясы. Бюджеттеу процесі ұйымда мынадай ретінде қолданылады:

1. Потенциалды нарықтық мүмкіндіктер тұрғысынан ұйымдардың пайдаланған ресурстарын жоспарлау әдісі;

2. Болжау бойынша ұйымның қызметін үнемі және жүйелі қадағалап отыратын құралы (негізінен бұл болжау бюджеттің жоспарлық аспектісімен үйлестіріліп жасалады);

3. Ұйымның ішкі әр түрлі топтарының қызметін бақылау құралы;

4. Ұйымның мақсатына жетуге арналған жергілікті жердегі басшыларды ұмтылдыратын желісі;

5. Жоғарыдағы басшымен субъект ішіндегі басқа да мүдделі топтардың ынталары мен ұмтылыстарын байланыстыратын құралы;

6. Ұйым ішінде әртүрлі мүдделі топтардың арасындағы қақтығыстарды шешетін құралы;

Осы алты алғы шарттардан шығындардың жіктемесі сияқты, бюджеттеу де басқарудың әртүрлі мақсаттарына жауап беретіндігін түсінуге болады.

Осы алты негізі себептерді зерттей келе, яғни ондағы бюджеттеудің көрініс табуы, келесідей әрекеттердің пайда болуымен, атап айтсақ: өндірістің жоспарлануын жөнге қою үшін технологияларды ірікеу процесімен; қажет инвестицияның деңгейін белгілеумен және ұйым қаржыландырудың нысандармен байланысты [2, 8,4 Мб].

Сосын материалдық ресурстармен жабдықтау; құрал-жабдықтарын монтаждау; білекті мамандарды іріктеу, дайындау және жұмысқа алу; ШС-ін басқарудың ұйымдық оптимальды құрылымын жасау және т.б осы сияқты өндірісті жөнге қоюдың ұйымдық-техникалық және экономикалық шаралар бойынша кешенді жұмыстарын жүргізеді. Осы аталған барлық жұмыстарды аяқтағаннан кейін оларды тақтылайды және ұйымның белгіленген мақсатына жету үшін функционалдық бөлімдер мен цехтар бойынша өндірістің барлық факторларын баланстайды. Әр бөлім өз жоспарын өндіріс қажеттіліктерімен интегралдайды және бір мезгілде орындаушыларға жауапкершілікті бекітеді, сондай-ақ коммуникация мәселелерін, ұйымның құрылымдық әлсіз буындарын анықтайды.

Шаруашылық жағдайының өзгерісі кезінде әкімшілік пен менеджерлер тарапынан икемді бюджеттерді пайдалану қарастырады. Әдетте бюджет бір жылға, тоқсанға, айға жасалынады. Көптеген ұйымда «тайғанақ» (айнымалы) бюджеттер жасалынады: жеткілікті ұзақ уақыт кезеңіне жасалған бюджет жылға орындау процесінде түзетіледі (мыс: ай сайын). Бұндай түзетулер, шаруашылық жұмысында өзгеретін жағдайды дәл ескеруге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өндірістік және басқарушылық есеп: Оқу құралы /Нуркашева Н.С., Жарылкасынова М.Ж., Алайдарқызы Қ, Кеулімжаев Қ.К- Алматы, 2019ж -244б.
2. Попова Л.А., Управленческий учет 1. Темиртау. 2016ж, 8,4 Мб.